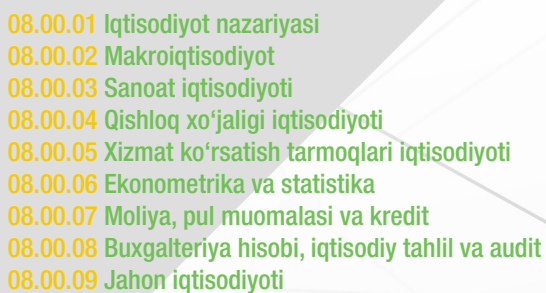

IQTISODIYOT
va
TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Qo'ng'irotboy Avezimbetovich

Elektron nashr. 424 sahifa, 30-iyun, 2023-yil.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi

Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi

Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari

Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar, fan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport masalalari bo'yicha maslahatchisi o'rinbosari

Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'ZR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari

Sharipov Qo'ng'irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori

Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dots., O'ZR Tabiat resurslari vaziri o'rinbosari

Djumaniyazov Maqsud Allanazarovich, Qoraqalpog'iston Resp. Tabiat resurslari qo'mitasi raisi

Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'ZR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati

Utayev Uktam Choriyevich, O'ZR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari

Ochilov Farxod, O'ZR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i

Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo'yicha prorektori

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMB birinchi prorektori

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori

Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor

Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektori

Karimov Norboy G'aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori

Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU profesor

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori

Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU Marketing kafedrasini professori

Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori

Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori

Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., prof., Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti

Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari

Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi

Kamilova Iroda Xusniddinova, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti

Sevil Piriyeveva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti

Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Ekspertlar kengashi:

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti

Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Imomqulov To'liq Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
O'ZR Tabiat resurslari vazirligi,
O'ZR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot"
jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli
qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Sanoat korxonalarida energiyadan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari	6
Buzrukxonov Sardorxon Sarvarxon o'g'li , mustaqil izlanuvchi	
Klasterlarni rivojlantirishda fermer xo'jaliklarining strategik boshqaruvi	11
Karimova Nilufar , tayanch doktorant	
Application of Information and Communication Technology to Promote Economic Development of Tourism Services in Uzbekistan	16
Peng Xinge , PhD Researcher	
O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan samarali foydalanishning asosiy yo'nalishlari	21
Xotamov Ibodulla Sadullayevich , i.f.n., professor, Najmiddinov Yakhyo Fazliddin o'g'li , kafedra assistenti	
Suv ta'minot korxonalarida biznes jarayonlari bo'yicha boshqaruv hisobi tizimida hisob yuritishning xususiyatlari	28
Saidakbarov Xusniddin Abdusalomovich , PhD, katta o'qituvchi	
O'zbekiston ichki oziq-ovqat tovarlari bozorini to'ldirishning o'ziga xos xususiyatlari	31
Azlarova Munira Muhammad Amin qizi , tadqiqotchi	
Assessing the Implementation of Sustainable Practices in Higher Education Institutions to Drive the Transition towards a Green Economy: A Management Perspective	40
Kuzikulova Dilfuza	
Qualitative functional development in industrial production	49
Ziyayeva Mukhtasar Mansurdjanovna , TSUE, DSc, assistant professor	
Temir yo'l transportini mahalliyashtirishni moliyalashtirish mexanizmning hozirgi holati	54
Xamrayev Djamshid Panjiyevich , mustaqil tadqiqotchi	
Enhancing Education Management for Green Development in Engineering Programs: Strategies, Challenges, and Outcomes	61
Eshbayev Oybek , Department of English Language	
Exploring the Role of Effective Management Practices in Achieving a Sustainable Green Economy	68
Rozikov Ravshan , Department of English Language	
Enhancing Vocational Competence of Future Economists through English Language Lessons in the Context of the Green Economy	76
Kurbanova Nigina , Department of English Language	
Empirical test of regional economic innovation and development along the Belt and Road	85
Kalonov Mukhiddin Bahritdinovich , professor	
Shao Junling , PhD student, researcher	
Analysis of the Impact of Cross border Investment and International Economic Integration	90
Zhao shenghan	
Yashil iqtisodiyotni moliyalashtirishda bank moliya texnologiyalarining ahamiyati	96
Abduraximova Dilora Karimovna , PhD	
Rivojlangan mamlakatlarda bilimlar iqtisodiyoti konsepsiyasidan samarali foydalanish yo'nalishlari	101
Xasanxonova Nodira Isametdinovna , PhD	
Biznes inkubator orqali kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini shakllantirishda "yashil logistika" tamoyillaridan foydalanish	107
Narzullayev Shodiyor Eshpulatovich , kafedra assistenti	
Innovatsion faoliyatning asosi – intellektual salohiyat	112
Kaxorova Anora Nusratovna , kafedra assistenti	
Ijro hokimiyati organlari faoliyatini baholash mezonlari tushunchasi va turlari	118
Qahramon Usmanovich Umidullayev , yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)	
Temir yo'l transportida mahalliyashtirishni moliyalashtirishning huquqiy asoslari	124
Xamrayev Djamshid Panjiyevich , mustaqil tadqiqotchisi	
Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha moliyaviy hisobot: tayyorlash va avtomatlashtirish	129
Tulayev Mirzakul Salamovich , dotsent	
O'zbekistonda kichik tadbirkorlikni rivojlantirishning samarali yo'llari	133
Sh. B. Babayev , dotsent; M. R. Qulmetov , dotsent	
Sug'urta kompaniyalari to'lov qobiliyatini kengaytirish yo'nalishlari	138
G'aniyev Shahriddin Vohidovich , professor, i. f. d. (DsC), Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich , i. f. f. d. (PhD)	

Повышении роли цифровой трансформации банков в современном этапе развития экономики	144
Жиянова Наргиза Эсанбоена , к.э.н., проф., Азимжонова Малика Шавкат қизи , специалист первой категории	
To'qimachilik korxonalarida tejamkor ishlab chiqarishni tashkil etishda mehnat resurslari va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligi	150
Yaxyayeva Inobat Karimovna , dotsent, PhD	
Liquidity and recent changes of government securities market in the United States, the United Kingdom and Japan.....	154
Kholikov Khamidulla Vaydulla ugli	
“История экономических учений” как основная дисциплина в подготовке конкурентоспособных кадров экономистов	160
Хакимов Назар Хакимович , доктор философских наук, профессор	
The importance of strategic management and strategic leadership	166
Reyimberdiyev Baburbek Adilbek o'g'li	
Exploring the Role of Higher Education in Fostering Green Economy Transition: A Systematic Analysis of Curriculum Integration and Skill Development.....	170
Xasanova Zarina , Department of English Language	
Inson kapitalini joriy etish tizimi va xodimlar daromadi o'rtasidagi o'zaro ta'sir tahlili.....	178
M. O. Hamroqulov , katta o'qituvchi	
Yetuk mutaxassis tayyorlash – kelajak uchun sarmoya.....	185
Farhod Bagibekovich Xalimbetov	
Analysis of new established and liquidated enterprises as a basis for jobs (On the example of Samarkand region)	188
Saidov Nurali Rakhimovich	
Basing and forecasting the priorities of introducing innovative medical services in Khorezm region.....	193
S. M. Rakhimova	
Оптимизации операционной стратегии и повышение экономического потенциала хлопково-текстильных кластеров	197
Джурабаев Отабек Джурабаевич , доцент	
Soliq to'g'risidagi qonunlarni buzganlik uchun yuridik javobgarlikka tortishning huquqiy asoslari	204
Hakimov Feruz Xurshid o'g'li , talaba	
Hayot sug'urtasining rivojlanishi va uning ijtimoiy hayotdagi o'rni	207
Baratova Dinora Alisherovna , katta o'qituvchisi	
Edge Computing texnologiyalari	213
Qulmatova S. , PhD, katta o'qituvchi; Karimov Botir , katta o'qituvchi	
Aksiyadorlik kapitalida davlat ulushini qisqartirish va xususiylashtirish holati	218
Mamatov Bahromjon Shavkatovich , PhD, dotsent	
Xususiylashtirishning ijobiy imijini shakllantirishning nazariy jihatlarini.....	223
Odilova Sitora Sayfitdin qizi , katta o'qituvchi	
Tomorqa xo'jaliklarida oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish hajmining prognoz ko'rsatkichlari	228
Saydullayeva Fotima Jozilovna , assistant	
O'zbekiston sug'urta bozori rivojlanishining o'ziga xos xususiyati.....	235
Xasanov Xayrulla Nasrullayevich	
O'zbekiston yoshlarida volontyorlik faoliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-siyosiy va huquqiy mexanizmlari: jahon va mahalliy tajriba	241
Qudratov Anvarmirzo Murodillayevich , siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)	
Культурологический аспект преподавания русскоязычной литературы Казахстана в ВУЗе	247
Оспан Айзада Бейсенқызы , докторант 2 курса	
Tijorat banklarida kreditlash riskini boshqarish holati tahlili.....	251
Mirzoyev Feruz Mamurjonovich , mustaqil izlanuvchi	
Tijorat banklari aktivlarini diversifikatsiyalashning zamonaviy holati va tendensiyalari.....	259
Abdualim Abdujabbor o'g'li Abdurazzoqov , mustaqil tadqiqotchi	
Significance and prospects of using economic-mathematical models in analysis of our country's economic growth	267
Rasulov Jamshid Shokir o'g'li	
Bank daromadlilik ko'rsatkichlariga makroiqtisodiy omillar ta'siri.....	274
Madraimov Xabibulla Madaminovich , assistant o'qituvchi	

Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning ilmiy konsepsiyalari	282
Mamatov Mamajan Axmadjonovich , i.f.n., dotsent	
Qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirishning makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash	288
Ergashova Nargiza Boboxonovna , talaba	
Budjet-soliq va pul-kredit siyosatini muvofiqlashtirishning nazariy yondashuvlari	296
Hakimjon Hakimov , tadqiqotchi	
Innovatsion-brokerlik faoliyatini rivojlantirishda moliyaviy injiniringni ahamiyatini oshirish istiqbollari	301
Saipnazarov Sherbek Shaylavbekovich , dotsent	
O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirishda ta'lim xizmatlari bozorining ahamiyati	306
Babadjanova Malika Ruzimovna , assistent o'qituvchi	
O'zbekiston sug'urtalovchilarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda qayta sug'urtaning roli	312
Kamilov Baxramjon Umardjonovich	
Shaxs ma'naviy-axloqiy tarbiyasi hamisha muhim	317
Bekdavlat Aliyev , professor, falsafa fanlari doktori	
Jismoniy shaxslar daromadini soliqqa tortishning zamonaviy tendensiyalari	321
O. T. Nurmatov , PhD	
Milliy mahsulotning mazmuni, tarkibiy qismlari va harakat shakllarini tadqiq qilishning nazariy-uslubiy asoslari	327
Abdullayev Suyun Artiqovich , O'zbekiston jahon tillari universiteti prorektori	
O'zbekiston Respublikasidagi yirik tijorat banklari kreditlash amaliyotining ekonometrik tahlil va natijalari	335
Kaxxarov Ulug'bek Xalmatovich , mustaqil izlanuvchi	
Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatda ichki nazorat va auditning xususiyatlari	346
Saidaxmedova Aida Mirzayevna , katta o'qituvchi	
Yangi O'zbekistonda yog'-moy korxonalari personalini boshqarishni takomillashtirish	352
D. A. Azlarova , PhD	
The Intersection of Sustainability and Economic Development: Balancing Environment and Business Needs	360
Kholikova Rukhsora Sanjarovna , PhD, Izzatulloev Bakhodir Ubaydullo ugli , student	
Davlat-xususiy sheriklikni tashkil etishning huquqiy-institutsional mexanizmlari	364
Zuhra Abdikarimova , tayanch doktorant	
Zamonaviy portfel nazariyasi asosida samarali portfelni shakllantirish	370
Sindarov Fazliddin Qahramonovich , kafedra assistenti	
Iste'molchilarning qandolat mahsulotlariga bo'lgan talablarini raqamli platformalar orqali tadqiq qilish yo'llari	376
To'ychiyeva Vasila Faxriddin qizi , assistent	
Investitsiya muhiti va faoliyati natijalarini baholash uslublari	381
B. K. Tuxliyev , professor	
Sanoat korxonalarida resurslar salohiyatini tizimli tahlil qilish – korxonalarining iqtisodiy barqarorligini ta'minlash omili sifatida	386
Madraximova Gulasal Ro'zimboy qizi , PhD	
Mintaqada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishi tahlili (Xorazm viloyati misolida)	391
Aminboy Sa'dullayev , i.f.n, dotsent, Dilshod Vaisov , magistr, Farhod Egamberganov , magistr	
Xizmatlar ko'rsatish korxonalarini soliqqa tortish amaliyoti va uni takomillashtirish	397
Pardayev Jamshid Muzaffarovich , tadqiqotchi	
Asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar: yutuqlar, kamchiliklar va yechimlari	403
Muxitdinova Kamola Alisherovna , PhD	
Directions of attracting foreign capital and specific characteristics of the eurobond transaction	407
Gafurov Olimjon , teacher, Kholmuminov Humoyun , teacher, Abrueva Sevinch , student,	
Формирование международных систем бухгалтерского учета в условиях глобализации экономики	411
Ф. Т. Абдувахидов , доцент, А. Ю. Нурмухаммедов , доцент	
Qishloqda turizmni tashkil etishning mamlakatimiz taraqqiyotiga ta'siri	417
Jo'rayeva Nargiza Abduvohidovna , dotsent	
Public debt, poverty and economic growth of Uzbekistan	420
Mirzamaxmudov Marufjan Mahamadsharif ugli	

AKTSIYADORLIK JAMIYATLARI FAOLIYATDA ICHKI NAZORAT VA AUDITNING XUSUSIYATLARI

Saidaxmedova Aida Mirzayevna

TDIU "Bank ishi va investitsiyalar" kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada aktsiyadorlik jamiyatlaridagi investitsion faollikni oshirish uchun dastlabki investitsion jarayonlarni ichki nazorat va audit tizimi asosida shakllantirish, rivojlantirish hamda investitsiya loyihalarida ichki auditning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: aktsiyadorlik jamiyati, audit, audit obyektlari, investitsion audit, ichki va tashqi audit, investitsion faoliyat, investitsiya loyihalar, kompleks iqtisodiy tahlil.

Аннотация: в целях повышения инвестиционной активности в акционерных обществах в статье описаны процессы формирования и развития первоначальных инвестиционных процессов на основе системы внутреннего контроля и аудита, а также особенности внутреннего аудита в инвестиционных проектах.

Ключевые слова: акционерное общество, аудит, объекты аудита, инвестиционный аудит, внутренний и внешний аудит, инвестиционная деятельность, инвестиционные проекты, комплексный экономический анализ.

Abstract: in order to increase investment activity in joint-stock companies, the article describes the formation and development of initial investment processes based on the internal control and audit system, as well as the specific features of internal audit in investment projects.

Key words: joint-stock company, audit, objects of audit, investment audit, internal and external audit, investment activity, investment projects, complex economic analysis.

KIRISH

Investitsion faoliyat auditini tashkil etish tizimli yondashuvni taqozo etadi, uning doirasida ushbu tizim aktsiyadorlik jamiyatlarini samarali yuritishning umumiy maqsadiga bo'ysundirilgan, o'z ichiga qonunchilik talablariga rioya etilishini, buxgalteriya hisobini yuritishning aniqligi va to'liqligini, ishonchli buxgalteriya hisobotini o'z vaqtida tayyorlashni, xatoliklar va buzib ko'rsatishlarga yo'l qo'yilmasligini, buyruqlar va ko'rsatmalarning bajarilishini, aktsiyadorlik jamiyatlari subyekt mol-mulkining saqlanishini ta'minlashni nazorat qilish hamda tekshirishni olgan elementlar yig'indisi sifatida qaraladi.

Bugungi kun voqeligi shuki, aktsiyadorlik jamiyatlarining past investitsion faolligi tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda. Investitsion faollikni oshirish uchun aktsiyadorlik jamiyatlari subyektlardagi dastlabki va investitsion jarayonlarni audit tizimini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borish juda muhimdir. Investitsion audit tizimini shakllantirish va rivojlantirish va uni xo'jalik yurituvchi subyekt ehtiyojlariga bo'ysundirish zarurati va dolzarbligi mazkur maqola mavzusini va yo'nalishlarini tanlashni belgilab berdi.

O'zbekistonda buxgalteriya hisobiga moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining joriy etilishi bilan mulkdorlar, aktsiyadorlar va investorlarning manfaatlarini himoya qilishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu moliyaviy hisobotni audit qilish ta'sirchanligini oshirishni taqozo etadi. Buning uchun esa, auditning xalqaro standartlariga (AXS) mos keladigan yuqori sifatli audit standartlari; auditorlik tashkilotlari va auditorlarning mustaqilligi haqidagi qat'iy tartib-qoidalar, ularga qo'yiladigan yagona malaka talablari, auditorlarning yuqori darajadagi malakasi, auditorlik tashkilotlari va auditorlar ishi sifatining birinchi galda professional ijtimoiy birlashmalar tomonidan nazorat etilishi auditorlik tashkilotlari va auditorlarni davlat va jamoatchilik tomonidan nazorat qilishning samarali tizimini tashkil etishga shart-sharoit yaratadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Ichki audit va nazoratga oid muammolarni ilmiy jihatdan ishlab chiqishning hozirgi holati mutaxassislarning uning mohiyatini tahlil qilishga tabaqalashtirilgan yondashuvi bilan tavsiflanadi. Audit nazariyasini rivojlantirishga ko'plab mahalliy va xorijiy mualliflar hissa qo'shganlar, jumladan: K. B. Axmedjanov, R. Dismuratov, A. A. Karimov, A. K. Ibragimov, Sh. I. Ilxamov, Z. T. Mamatov, M. M. Tulaxodjayeva, B. A. Xasanov, R. A. Alborov, V. D. Andreyev, V. G. Afanasyev, N. G. Gadjiyev, Y. A. Danilevskiy, A. K. Makalskaya, M. V. Melnik, V. I. Podolskiy, A. D. Sheremet va boshqalar.

Boshqaruv nazariyasi bo'yicha mutaxassislar boshqaruv faoliyatining uch bosqichini (maqsadni loyihalash va belgilash; qabul qilingan qarorni amalga oshirishni tashkil etish; bajarilishini nazorat qilish) ajratib ko'rsatib, nazoratni boshqaruv tsiklining maxsus bosqichi sifatida izohlaydilar. Sh.I. Ilxamov nazoratga erishilgan natijalarni rejalashtirilgan natijalar bilan solishtirish imkonini beruvchi boshqaruv faoliyatining yakuniy bosqichi sifatida qarash ilmiy adabiyotlarda mustahkam o'rin olgan nuqtai nazar ekanligini qayd etadi [1, 29-b]. Aksincha, R.D. Do'smurovning ta'kidlashicha, bunday yondashuv ko'rib chiqilayotgan hodisaning faqat bir tomonini aks ettiradi va shuning uchun ilmiy to'liqlikka da'vo qila olmaydi. Nazoratni butun uzunligi davomida boshqaruv qarorlarini qabul qilish va amalga oshirish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir [2, 57-bet].

Ba'zi olimlar nazoratni belgilangan maqsadlarga muvaffaqiyatli erishishga qaratilgan qabul qilingan boshqaruv qarorlariga muvofiq obyektning ishlashini ta'minlaydigan mustaqil jarayon sifatida tavsiflaydilar. L. V Sotnikovaning so'zlariga ko'ra, "nazorat – bu muntazam va uzluksiz jarayonlar majmui bo'lib, ular orqali ularning ishtirokchilari qonuniy shaklda davlat sektorining samarali faoliyat yuritishini, shuningdek, mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, boshqa xo'jalik yurituvchi subektlar faoliyatini ta'minlaydi" [3, 45-bet]. Ikkala ta'rif ham nazorat maqsadining ko'rsatkichini o'z ichiga oladi, lekin uning mazmunini ham, uni amalga oshirish usullarini ham aks ettirmaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Aktiyadorlik jamiyatlari faoliyatga oid atamalar, tushunchalar ularni baholashning alohida qoidalari normativ-huquqiy hujjatlarda o'z aksini topgan. Audit jarayonida ularning ishonchiligi baholashda tizimli tahlil va kontseptual asoslarining ilmiy metodologik apparatini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy maqolada ko'tarilgan muammoni atloficha tahlil qilish, tahlil natijalarini tizimlashtirish asosida ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishda induksiya va deduktiya, taqqoslash, adabiyotlar sharhi, miqdor va sifat ko'rsatkichlar hisoblash, maqsadli rivojlantirish kabi usullardan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, aktiyadorlik jamiyatlarining investitsion jarayonlarining auditini tashkil qilishga, shuningdek, ichki nazorat tizimini shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadigan asosiy xususiyatlari quyidagilardir:

- investitsion faoliyat subyektlarining turli-tumanligi;
- investitsiyalar obyektlarining keng doirada ekanligi;
- investitsion loyihalar davomiyligi (loyihalar hayot tsikllari)ning variantlilik;
- investitsion jarayon subyektlarining o'z kuchi bilan aktivlarning saqlanganligini nazorat qila olmasligi;
- tekshiruvlarning bir yo'la bir nechta subyektlar tomonidan amalga oshirilishi;
- investitsion loyiha bo'yicha ishlarning ham o'z kuchi bilan, ham tashqi tashkilotlarni jalb qilgan holda bajarilishi.

Aktiyadorlik jamiyatlarining investitsion jarayonlarida investitsion faoliyatning ancha ko'p sonli subyektlari ishtirok etadi, ular esa o'z oldiga turli maqsad va vazifalarni qo'yadilar, shu sababli bir tomondan, ular iste'mol qiladigan oraliq va natijaviy axborotning bir-biridan farq qilishi, ikkinchi tomondan, auditorning ushbu axborotning ishonchiligi ta'minlashga qaratilgan turli tartiblardan foydalanishi ham shu bilan belgilanadi.

Aktiyadorlik jamiyatlarining investitsion loyihalariga taalluqli axborot iste'molchilarining kamida quyidagi guruhlarini ajratish mumkin:

- axborotning ichki foydalanuvchilari. Ularga, birinchi navbatda, investitsiyalash obyektidan foydalanuvchilar kiradi. Ularni ma'muriy vakolatlariga ega bo'lgan ichki iste'molchilarga (korxona direktori, loyiha rahbari, moliyaviy direktor va h.k.) hamda investitsion loyihalar bo'yicha axborotdan u yoki bu tarzda

foydalanuvchi tashkilotning boshqa xodimlariga (iqtisodchilar, moliyachilar, buxgalterlar va h.k.) ajratish mumkin;

- axborotning tashqi foydalanuvchilari. Ularga investitsion faoliyatning u yoki bu loyihaga mablag' kiritish yoki kiritmaslik haqida qaror qabul qiluvchi subyektlari kiradi;
- axborotning loyihadan tashqari foydalanuvchilari: bank, sug'urta, tashkilotlari, vositachilik va boshqa xizmatlarni ko'rsatuvchi yuridik shaxslar;
- axborotning davlat tuzilmalariga tegishli bo'lgan foydalanuvchilari: soliq inspeksiylari, sud organlari, davlat moliyaviy nazorat organlari, davlat hokimiyati organlari va boshqalar.

Aktsiyadorlik jamiyatlarining investitsion jarayonga tegishli axborotdan foydalanuvchilar guruhlarini ajratish uni audit va ichki nazorat maqsadlari uchun bo'g'inlarga bo'lish hamda uning mahfiyligini ta'minlash imkonini beradi. Axborot quyidagi belgilar bo'yicha bo'g'inlarga bo'linishi mumkin:

- u yoki bu iste'molchilar guruhlariga taqdim etish hajmlariga qarab;
- nazorat subyektlari bo'yicha. Bunday bo'g'inlash jarayonida bevosita tashqi auditor va ichki nazorat tizimi tomonidan tekshiriladigan axborot ajralib chiqadi. Fikrimizcha, ichki foydalanuvchilar guruhiga taalluqli axborotning ishonchiligidini nazorat qilishni ichki nazorat kuchlari bilan ta'minlashi mumkin, davlat hokimiyati organlari esa tashqi mustaqil nazoratdan o'tgan axborot bilan ishlashlari kerak;
- qo'llaniladigan auditorlik amallari bo'yicha. Axborot turlicha bo'lgani bois turli auditorlik amallaridan, shuningdek, turli axborot bo'g'inlari auditini tashkil qilish uchun ichki nazorat amallaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, investitsion jarayonlar auditini tashkil qilishning tizimli hal qiluvchi omillaridan biri shundan iboratki, axborotdan foydalanuvchilar guruhlarining manfaatlari yo'lida nazorat tadbirlari o'tkaziladi.

Aktsiyadorlik jamiyatlarining investitsion loyihalar auditining o'ziga xos xususiyatlari ular davomiyligining ko'p qirraligi bo'lib, bu loyihalarning turli hayot tsikllarida namoyon bo'ladi. Investitsion faoliyat auditini va uning ichki nazoratini tashkil qilish nuqtai nazaridan investitsion loyihalarning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

- 1) bir hisobot yilidan kam davomiylikka ega qisqa muddatli investitsion loyihalar. Loyihalarning ushbu toifasiga amal qilayotgan biznesni, mahsulot ishlab chiqarishga tayyor quvvatlarni (texnologik liniyalari, majmualarni) sotib olish, shuningdek, nomoddiy aktivlar (tovar belgilari, litsenziyalari, patentlar)ga mablag'lar kiritishga asoslangan investitsiyalar kiradi. Auditni tashkil qilish nuqtai nazaridan ko'rsatib o'tilgan investitsion loyihalar majburiy yillik audit jarayonida uning bir qismi sifatida ham, mustaqil tekshiruv sifatida ham tahlil qilinishi mumkin. Bunday loyihalar bo'yicha audit obyektlari investitsion audit uchun xos tarkibiy qismlarni ham (loyiha-smeta hujjatlari), natijaviy ma'lumotlarni ham (ishlab chiqarish hisobotlari, buxgalteriya va moliyaviy hisoboti) o'z ichiga oladi. Ayni shu sababli qisqa muddatli investitsion jarayonlar auditini tashkil qilish kompleks iqtisodiy tahlil, rejali va amaliy ko'rsatkichlarni tahlil qilishni qamrab oladi;
- 2) bir hisobot yilidan ko'proq davomiylidagi uzoq muddatli investitsion loyihalar. Ularni quyidagilarga bo'lish mumkin:
 - natijalar investitsion davr oxirida olinadigan uzoq muddatli loyihalar. Bu holda hisobot davri davomida auditni tashkil qilishda obyektlar sifatida faqat loyihaviy va rejali ma'lumotlar ishtirok etadi, natijaviy ma'lumotlar esa (masalan, tayyor mahsulot hajmining ortishi) faqat bir necha yildan keyin tekshiriladi. Audit metodikasida nazoratning hujjatlashtirish usullariga ko'proq e'tibor qaratish kerak, chunki faktik nazorat uchun obyektlar soni yetarlicha bo'lmasligi mumkin. Shundan kelib chiqib, ichki auditning mustaqil tashqi nazorat uchun axborot manbasi sifatidagi roli bir necha marta oshadi;
 - natijalar investitsion davrning o'zidayoq olinadigan uzoq muddatli loyihalar. Bunday investitsion loyihalar auditini tashkil qilish nazorat obyektlarining doim o'zgarib turishi (natijaviy ma'lumotlar, reja ko'rsatkichlari o'zgarishi) bilan ajralib turadi, chunki loyihani joriy etish davomida uning bosqichlari va parametrlari olingan natijalarga qarab tuzatib boriladi. Shu munosabatda bunday investitsion loyihalar auditini tashkil qilish nazorat obyektlari va me'yoriy axborotni tezkor tuzatib borishnigina emas, balki loyiha parametrlarining qanchalik asosli tuzatilganini baholash uchun ekspertlarni jalb qilishni ham ko'zda tutishi kerak.

Investitsion faoliyatni nazorat qilish xususiyatlarini aks ettiruvchi yana bir murakkab masala, – bu bir vaqtning o'zida bir nechta subyektlar (ichki auditor, tashqi auditor, davlat moliyaviy nazorat organlari, bank va sug'urta tashkilotlari) tomonidan tekshiruvlarni amalga oshirish. Turli subyektlarning nazorat obyektlari biz tomonimizdan 1-jadvalda tizimlashtirib berilgan.

1-jadval: Turli subyektlar tomonidan amalga oshiriladigan investitsion faoliyatning nazorat obyektlari

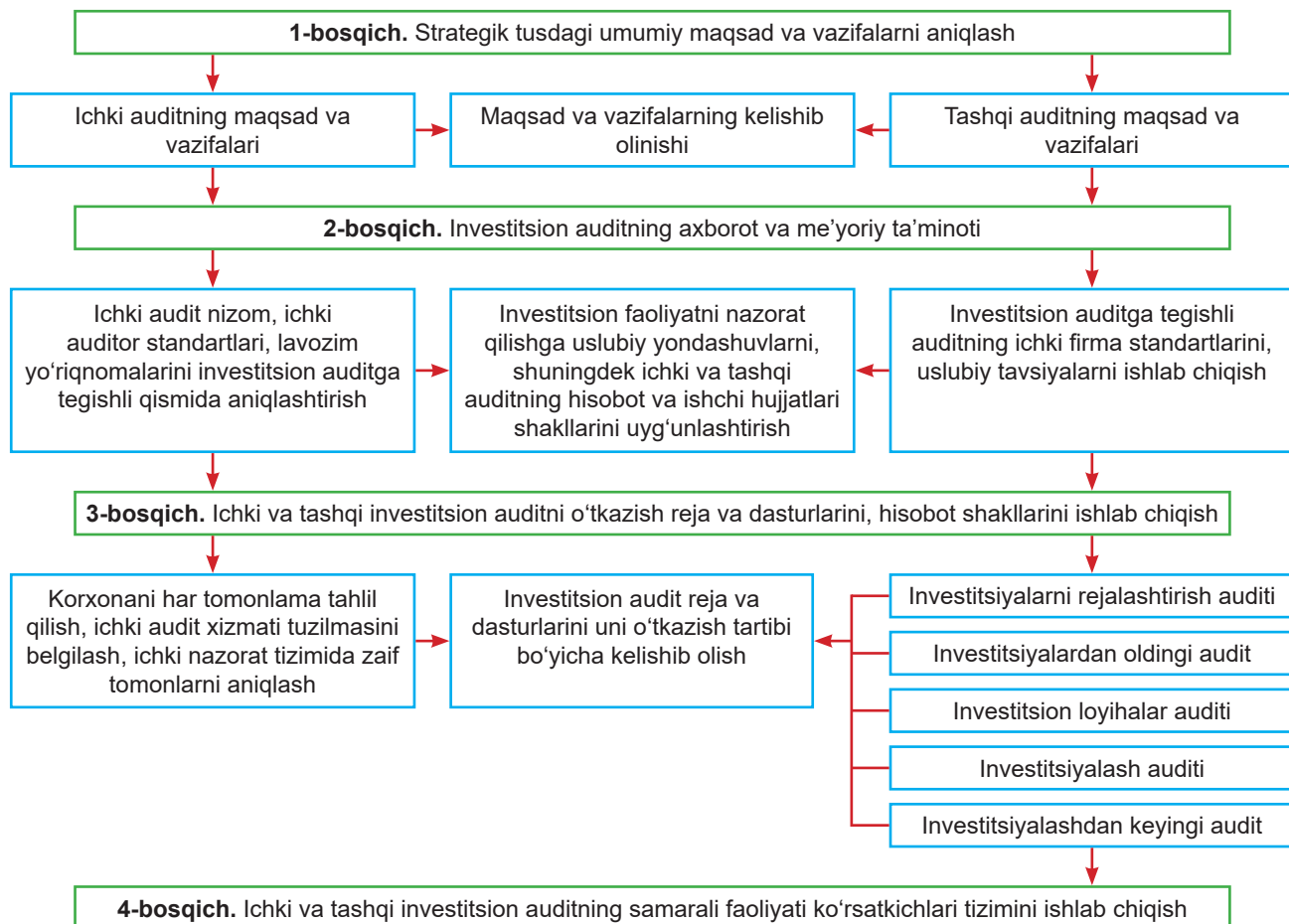
Nazorat obyektlari	Nazorat subyektlari				
	ichki auditor	investorning vakillari	banklar, sug'urta tashkilotlari	Davlat moliyaviy nazorat organlari	tashqi auditor
A	1	2	3	4	5
Loyiha-smeta hujjatlarining sifati	+	+	-	-	+
Investitsion loyihaning bajarilishini bosqichma-bosqich nazorat qilish	+	+	+	-	+
Moliyaviy va boshqa taxminiy axborotlar	+	+	-	-	+/-
Kassa muomalalari	+	+	+	+	+
Moddiy boyliklar saqlanadigan ombor	+	-	-	+	+
Mehnatga haq to'lash	+	-	-	+	+
Uzoq muddatli aktivlar hisobini tashkil etish	+	+	+	+	+
Uzoq muddatli aktivlarni saqlash sharoitlari	+	-	-	+	-
Debitorlik qarzlari: – umumiy	+			+	+
– debitorlar bo'yicha	+	+	+	+	+
Kreditorlik qarzlari: - umumiy					
- kreditorlar bo'yicha	++			+	+
- byudjet bilan hisoblashishlar bo'yicha	+	+	+	+	+
Aktsiyadorlik jamiyatlarining tahlili	+	+	-	+	+
Hujjatlar aylanishi	+	-	-	-	-
Lavozim yo'riqnomalarini bajarilishi	+	-	-	-	+/-
Ichki xo'jalik buyruq va farmoyishlarni bajarilishi	+	-	-	-	+/-
Jarayonlar: - tayyorlov	+				
- ishlab chiqarish	+	-	-	-	-
- sotish	+				
Mahsulot sifati	+	+	-	-	-
Konsalting	+	-	-	-	- / +
Tavsiyalar	+	+	-	-	+

1-jadvalni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bir xo'jalik subyektini bir davrning o'zida bir xil masalalar bo'yicha turli nazorat subyektlari tekshirishi mumkin, ayrim masalalar bo'yicha esa tekshiruvni faqat ichki auditor olib boradi. O'ylaymizki, bunday vaziyat ko'p jihatdan turli nazorat organlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning mukammal emasligi bilan izohlanishi mumkin. Faqat shuni aytish kerakki, bir obyektini tekshirish funksiyalarning takrorlanishini anglatmaydi, chunki tekshiruvlar axborotdan foydalanuvchilarning turli guruhlarini manfaatlarini ko'zlab amalga oshiriladi va nazorat axboroti turli darajada detallashtiriladi. Shu bilan birga, funksiyalarni va nazorat obyektlarini samarali ajratgan holda takrorlanish samarasini birmuncha kamaytirish mumkin. O'ylaymizki, ichki audit xizmati tomonidan samarali, tezkor va uslubiy ta'minlangan nazoratning amalga oshirilishi, shuningdek, nazorat standartlarining soddalashtirilishi – nazoratni investor, banklar, sug'urta tashkilotlari, davlat organlari va qisman tashqi auditorlar zimmasidan ichki audit tizimiga ko'chirish imkonini beradi. Bunday holda nazoratning

boshqa barcha subyektlari o'z ishini ichki auditorlardan olingan ma'lumotlarni hisobga olib tashkil qiladilar, bu esa, fikrimizcha, xo'jalik subyekti – investitsiyalarni oluvchining moliyaviy-aktsiyadorlik jamiyatlarini tekshirishlar sonini tartibga solish (kamaytirish)ga yordam beradi.

Aktsiyadorlik jamiyatlarining investitsion jarayon xususiyatlarining ta'sirini baholash asnosida biz tashqi va ichki nazoratni o'zaro muvofiqlashtirishga imkon beruvchi chora-tadbirlarni taklif etishga harakat qildik. Investitsion faoliyatning tashqi va ichki auditini tashkil qilish shunday jarayonki, unda nafaqat tashkiliy va uslubiy, balki texnik muammolar ham hal etiladi. Tadqiqot jarayonida biz xo'jalik subyektlari – investitsiyani oluvchilarning tashqi va ichki auditni amal qilishining tashkiliy bosqichlarini ajratib berdik (1-rasm).

1 - r a s m: Aktsiyadorlik jamiyatlarining tashqi va ichki investitsion auditining tashkiliy bosqichlari

Aytish joizki, ichki va tashqi auditning o'zaro ta'sirini investitsion auditning har bir tashkiliy-texnologik bosqichida ta'minlash mumkin va maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, ichki nazorat va xususan, ichki audit tizimining axboroti nazoratning boshqa barcha turlari va subyektlari uchun asosiy baza bo'lishi kerak. Xo'jalik subyekti investitsion auditining birinchi tashkiliy bosqichi umumiy maqsad va vazifalarni aniqlash bosqichi bo'lishi kerakki, ularga erishish u yoki bu darajada ham tashqi, ham ichki auditor ishinining sifat ko'rsatkichi vazifasini o'taydi. Ushbu bosqich xo'jalik subyekti hujjatlarini, jumladan, investitsiyalash jarayonlariga tegishli bo'lmagan, biroq xo'jalik subyektining o'zi tomonidan nazorat vazifalari va maqsadlarini eng maqbul tarzda integratsiyalash uchun korxonaning strategik, taktik va tezkor maqsadlarini ("ichki va tashqi audit" aloqasi o'rtasida ham) belgilash imkonini beradigan hujjatlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Shuni ham alohida aytish joizki, tashqi va ichki investitsion auditni tashkil qilish bo'yicha olib boriladigan ishlarning natijalari oldingi tashkiliy bosqichlarga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, nazorat rejalari va dasturlarini puxta ishlab chiqish u yoki bu strategik va lokal maqsadlar va vazifalarni aniqlashtirish zaruratini keltirib chiqarishi mumkin.

Ichki audit xizmati to'g'risida nizomni investitsion auditning tashkiliy bosqichi hisobida aniqlashtirishda ichki audit xizmati ichida huquqlar va majburiyatlarning, barcha toifadagi xodimlar vakolatlarining taqsimlanishini, ichki audit xizmati va uning tarkibiy bo'linmalarining hisobdorligini aniqlashtirish talab etiladi. Ushbu bosqichda nazorat axboroti bilan eng yuqori darajadagi samaradorlik bilan va to'liq ayirboshlashni tashkil qilish uchun ichki firma auditorlik standartlari ishlab chiqilishi va ular ichki auditni o'tkazish metodikasi bilan uyg'unlashtirili-

shi kerak. Buning uchun axborot ham ichki, ham tashqi auditor tomonidan umumiy kelishilgan kontseptsiyalar, tamoyillar, metodikalar asosida shakllantirilishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, aktsiyadorlik jamiyatlarining investitsion faoliyati xususiyatlari ichki va tashqi audit tizimining amal qilishigagina emas, balki har qanday samarali faoliyat yuritayotgan xo'jalik subyekting ajralmas qismi sifatida ularning shakllanishi va o'zaro ta'sir qilishi jarayoniga ham ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotlar davomida aniqlagan bir qator investitsion audit xususiyatlari, masalan, investitsion faoliyat subyektlarining turli-tumanligi va investitsiyalar obyektlarining kengligi, ichki audit xizmati xodimlari zimmasiga muayyan huquq va majburiyatlarni yuklash zarurligini belgilaydi. Fikrimizcha, alohida xodimlarning ham, umuman ichki audit xizmatining ham investitsion audit maqsadlari va vazifalarini aks ettiruvchi huquq va majburiyatlari ichki boshqaruvning quyidagi hujjatlarida ifodalanishi kerak:

- ichki audit xizmati to'g'risidagi nizomda;
- ichki audit xizmatining ichki siyosati to'g'risidagi nizomda;
- ichki audit standartlarida;
- ichki auditorlarning lavozim yo'riqnomalarida.

Ichki boshqaruvning ko'rsatib o'tilgan elementlari quyidagi asosiy belgilarga ega bo'lishi lozim:

- tez-tez uchrab turadigan munosabatlarda qo'llaniladigan me'yorlardan tashkil topgan bo'lishi. Investitsion auditga tadbiqan bu, avvalambor, ichki audit subyektlarining asosiy huquq va majburiyatlarini mustahkamlab qo'yishni bildiradi, aniq vaziyatlarni talqin qilish esa ichki auditorning malakaviy tajribasiga tayanishga asoslanishi kerak;
- ichki audit xizmati faoliyatining turli tomonlariga nisbatan me'yorlar tizimidan iborat bo'lishi. Bunday xususiyatlarga ko'proq ichki audit standartlari ega bo'lishi lozim, bu standartlar ichki audit tizimi ishining ham tashkiliy, ham uslubiy jihatlarini tartibga soladi;
- ular daxldor bo'lgan xodimlar uchun majburiy tusga ega bo'lishi kerak. Ichki auditni ichki boshqarish tizimida alohida xodimlar uchun ishlab chiqiladigan lavozim yo'riqnomalari ko'proq aniq subyekt tomon yo'nalganlikka ega. Ichki audit standartlari ham muayyan subyektlar – ularni bajaruvchilarga qaratilgan;
- yozma shaklda qayd etilishi lozim.

Fikrimizcha, ichki audit xizmatining ishlash tartibi xo'jalik subyekting investitsion faoliyatida ham, umuman moliviy-aktsiyadorlik jamiyatlari uchun ham tegishli buyruq bilan rasmiylashtirilishi kerak.

Aktsiyadorlik jamiyatlarining investitsion jarayonlarini samarali audit qilish uchun ichki audit xizmati ichki audit standartlarini ishlab chiqishlari kerakki, ularda investitsion faoliyat ichki auditining xususiyatlari o'z aksini topishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ilxamov Sh.I. Audit (1-qism) Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2018.
2. Do'smurov R. D. Audit asoslari. Darslik. – T.: 2003.- B. 245.
3. Сотникова Л. В. Внутренний контроль и аудит. Учебник. - М.: Финстатинформ, 2001. –С. 42-49.
4. Данилевский Ю. А., Шапигузов С.М. и др. Аудит: Учеб. пособие. - 2-е изд. перераб. и доп. - М.: Издательский дом ФБК-ПРЕСС, 2018. – С. 139.
5. Скобара В. В. Аудит. Методология и организация. - М.: Дело и сервис, 2008. –С. 195-198.
6. Ilxamov Sh. I. Audit jarayonida ichki nazorat tizimini baholash metodologiyasi. Monografiya. T.: Iqtisodiyot, 2012.
7. Ilxamov Sh. I. Amaliy audit (Darslik). – T.: Iqtisodiyot, 2018.
8. Audit. 1-2-jild. Darslik. M. M. Tulaxodjaeva va Sh. I. Ilxamov umumiy tahririda tayyorlangan. – T.: Norma, 2008.

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 6

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

«Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi 26-uy.